

и отягчающие ответственность обстоятельства в уголовном праве (Вопросы теории) / Л. Л. Круликов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. – 164 с.

7. Применение наказания по советскому уголовному праву / [В. Д. Меньшагин, Н. Д. Дурманов, Г. А. Кригер и др.]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1958 – 314 с.

8. Велиев С. А. Индивидуализация уголовного наказания / С. А. Велиев, А. В. Савенков. – М. : РОХОС, 2005. – 216 с.

9. Уголовное право. Общая часть : учеб. для вузов / отв. ред. И. Я. Козаченко, З. А. Незнамова. – 3-е изд., изм. и доп. – М. : Норма – Инфра-М, 2001. – 576 с.

10. Ищенко А. В. Назначение наказания по уголовному кодексу Российской Федерации : науч.-практ. пособие / А. В. Ищенко. – М. : Юрлитинформ, 2002. – 167 с.

11. Становский М. Н. Назначение наказания / М. Н. Становский. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 1999. – 480 с.

12. Зубкова В. И. Уголовное наказание и его социальная роль: теория и практика / В. И. Зубкова. – М. : Норма, 2002. – 304 с.

13. Мясников О. А. Смягчающие и отягчающие обстоятельства в теории, законодательстве и судебной практике / О. А. Мясников. – М. : Юрлитинформ, 2002. – 235 с.

14. Непомнящая Т. В. Назначение уголовного наказания: теория, практика, перспективы / Т. В. Непомнящая. – Юрид. центр Пресс, 2006. – 781 с.

15. Волков Б. С. Личность преступника и применение наказания / Волков Б. С., Сидоров Б. В., Малков В. П. ; под ред. Б. С. Волкова, В. П. Малкова. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1979. – 216 с.

16. Нікіфорова Т. І. Обставини, які пом'якшують покарання, за кримінальним правом України / Т. І. Нікіфорова. – Х. : Харків юрид., 2009. – 208 с.

17. Про практику призначення судами кримінального покарання : постановою Пленуму Верховного Суду України від 24 жовт. 2003 р. № 7 // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 6. – С. 14–20.

18. Бейсенов Б. С. Алкоголизм: уголовно-правовые и криминологические проблемы / Б. С. Бейсенов. – М. : Юрид. лит., 1981. – 200 с.

Надійшла до редколегії 31.08.2012

Исследована юридическая природа обстоятельств, смягчающих наказание, установлены и раскрыты их признаки, сформулировано авторское определение понятия «обстоятельства, смягчающие наказание».

Legal nature of circumstances, emollient punishment, is probed, their signs are set and exposed, and author determination of concept «circumstances, emollient punishment» is formulated.

УДК 343.13(477)

Г. В. Соловей

ДІЯ ПРИНЦИПУ ЗМАГАЛЬНОСТІ У ПІДГОТОВЧОМУ СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ

Проаналізовано основні положення підготовчого судового провадження в кримінальних справах відповідно до нового Кримінального процесуального кодексу України. Розглянуто актуальні проблеми реалізації принципу змагальності у підготовчому провадженні та запропоновано шляхи їх вирішення.

Новий Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) суттєво реформував стадію підготовчого судового провадження з метою здійснення правосуддя на основі змагальності та процесуальної рівноправності сторін у кримінальному провадженні. Тому потребує концептуального дослідження реалізація змагальних засад у підготовчому судовому провадженні, оскільки дії, вчинювані суддею на цій стадії кримінального процесу, є гарантією законності, обґрунтованості, об'єктивності вироку, що, безумовно, має вагомe значення для сторін обвинувачення та захисту. Суддя оцінює докази з точки зору їх достатності для постановлення обвинувального чи виправдувального вироку в майбутньому на стадії судового розгляду справи [1, с. 165].

Багато науковців-процесуалістів у своїх працях неодноразово зазначали, що необхідно внести зміни до порядку здійснення попереднього розгляду справи судом. На цьому роблять акцент такі вчені, як В. К. Бабаєва, І. Б. Ісмаїлова, В. Т. Маляренко, А. І. Макарін, М. А. Маркуш, І. Ю. Мірошніков, А. А. Юносов та інші. Водночас новий КПК вніс суттєві зміни щодо реалізації принципу змагальності сторін у підготовчому судовому провадженні. Процесуальне значення цієї стадії полягає в тому, що в ній визначаються межі майбутнього судового розгляду кримінальної справи. Так, судове провадження може відбуватися тільки за тим обвинуваченням, що його було сформульовано на досудовому розслідуванні кримінальної справи, тобто в межах висунутого обвинувачення відповідно до обвинувального акта (ч. 1 ст. 337 нового КПК) [2]. Саме суддя в попередньому розгляді справи створює всі необхідні умови для правильної організації та успішного проведення судового засідання.

Метою статті є науковий аналіз основних положень нового КПК щодо реформування стадії попереднього розгляду справи суддею.

Під час дії змагальних засад суд повинен створювати необхідні умови для виконання сторонами їх процесуальних обов'язків і здійснення наданих їм прав, забезпечувати учасникам рівні процесуально-правові можливості відстоювання й доказування своєї позиції в кримінальній справі. Разом з цим, сторонам кримінального судочинства повинна бути надана рівна можливість брати участь у розгляді питань, які вирішуються в підготовчому судовому засіданні. Підготовче провадження є самостійною стадією кримінального процесу, в якій суддя перевіряє матеріали кримінальної справи з огляду на те, чи є достатні підстави для призначення судового засідання, та вирішує питання, пов'язані з підготовкою справи до судового розгляду (ст. 314, 315 нового КПК) [2]. Судове провадження у першій інстанції починається із підготовчого судового засідання, яке призначається судом не пізніше п'яти днів з дня отримання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру чи клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності

(ч. 1 ст. 314 нового КПК) [2]. Варто відзначити, що чинний КПК встановлював більші строки на цій стадії судового провадження. Так, відповідно до ст. 241 чинного КПК справа повинна бути призначена до попереднього розгляду не пізніше десяти днів, а у випадку складності справи – не пізніше тридцяти днів з дня її надходження до суду [3]. Таким чином, правові норми нового КПК будуть сприяти швидкому та оперативному розгляду справи.

Відповідно до принципу змагальності сторони повинні мати рівні процесуальні права. Однак у чинному КПК це правило порушено: стороні обвинувачення в підготовчому судовому засіданні надані більш широкі повноваження та можливості впливати на рішення суду. Так, попередній розгляд справи здійснюється суддею одноосібно з обов'язковою участю прокурора. Про день попереднього розгляду справи повідомляються також інші учасники процесу, однак їх неявка не перешкоджає розгляду справи (ч. 1 ст. 240 чинного КПК) [3]. Вважаємо, що така правова норма ставить у нерівне правове становище учасників кримінального процесу. За такої ситуації умовною є участь сторін у доказуванні в стадії попереднього розгляду справи суддею, оскільки такий розгляд справи починається з доповіді прокурора щодо можливості призначення справи до судового розгляду і в той же час не враховується думка сторони захисту з цього питання, бо неявка останньої не перешкоджає попередньому розгляду справи в суді. Новий КПК вніс суттєві зміни до цієї норми права: по-перше, підготовче судове засідання відбувається за участю прокурора, обвинуваченого, захисника, потерпілого та його представника; по-друге, вказано, що суддя повинен з'ясувати в учасників судового провадження їх думку щодо можливості призначення судового розгляду (ч. 2 ст. 314) [2]. Вважаємо, що саме виходячи з принципу змагальності та забезпечення процесуальної рівноправності сторін у підготовчому провадженні, автори нового КПК не вказують на публічно-правовий обов'язок державного обвинувача бути у підготовчому судовому провадженні. Саме ст. 314 нового КПК України надала сторонам обвинувачення та захисту можливість в однаковій мірі висловлювати судження щодо питань, винесених на розгляд у підготовчому засіданні, наприклад розглядати клопотання учасників про здійснення судового виклику осіб до суду для допиту, витребувати певні речі чи документи (п. 4 ч. 2 ст. 315), або обґрунтовувати свої правові позиції щодо доцільності обрання, зміни, скасування запобіжного заходу, який застосовано до обвинуваченого (ч. 3 ст. 315) [2].

Новий КПК України скасував такий інститут кримінального процесу, як повернення справи на додаткове розслідування не лише у підготовчому, а й у судовому провадженні. Відтепер якщо слідчий не зібрав необхідний доказовий матеріал вини підсудного, то суддя повинен постановити виправдувальний вирок або ж припинити провадження у справі. Наразі в чинному КПК вказано, що

під час попереднього розгляду справи суддя з власної ініціативи чи за клопотанням сторін процесу повертає справу на додаткове розслідування у випадках, коли, по-перше, під час порушення справи, при провадженні дізнання або досудового слідства були допущені суттєві помилки, без усунення яких справа не може бути призначена до судового розгляду (ст. 247), по-друге, неповно чи недостатньо обґрунтовано проводилися процесуальні дії у стадії досудового слідства, якщо ця неповнота або неправильність не може бути усунута в судовому засіданні (ст. 281) [3]. Більшість науковців вважають, що, відправляючи справу на дорозслідування, суд ініціює продовження слідчої діяльності, виконує не властиву йому функцію обвинувачення [1, с. 150; 4, с. 112]. Ми погоджуємося із вищевказаним положенням та вважаємо, що інститут повернення справи на дорозслідування не відповідає ст. 62 Конституції України (усі сумніви тлумачаться на користь обвинуваченого) [5], оскільки погіршує становище обвинуваченого, який утримується під вартою.

Вважаємо, що скасування права суду щодо повернення справи прокурору з метою усунення недоліків при провадженні досудового розслідування та для збору додаткових доказів є цілком обґрунтованим та необхідним для вітчизняного кримінального судочинства. Ліквідація вищевказаного інституту сприятиме демократизації кримінального процесу, неупередженому дослідженню доказів, посилить відповідальність органів досудового слідства та покращить якість їхньої роботи [6, с. 93]. За оцінками експертів, буде виноситися до 20–30 % виправдувальних вироків. Зазначені показники ухвалення таких вироків характерні для Європи й більшості правових та демократичних країн світу. На даний час постановлення виправдувального вироку вважається недоліком у правоохоронній системі. Тому цей стереотип, який залишився ще від радянських часів, потрібно викорінювати з вітчизняного кримінального процесу.

Водночас є правильною позиція авторів нового КПК, які зберегли інститут повернення справи прокурору під час підготовчого судового провадження (п. 3 ч. 3 ст. 314). Однак деякі науковці зазначають, що такий інститут потрібно виключити з кримінально-процесуального законодавства через те, що він дуже схожий із інститутом повернення справи на додаткове розслідування. На їхню думку, оскільки прокурор є стороною обвинувачення і саме йому повертається справа для виправлення певних недоліків, то порушується принцип змагальності та процесуальної рівноправності учасників кримінального провадження [7, с. 57; 8, с. 37]. Ми не підтримуємо даний висновок, бо таке рішення не відповідає за юридичним змістом інституту повернення справи на додаткове розслідування. Так, суддя має право повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам закону, а саме ст. 291, 292 нового КПК. Зазначені статті визначають, які саме відомості повинні містити вищевказані

документи, як і ким останні затверджуються. Таким чином, повернення справи прокурору впливає лише на форму обвинувачення, тобто її формальну сторону, а повернення справи на додаткове розслідування – на змістовне наповнення обвинувачення.

Чинний КПК передбачає правову норму, за якою постановою про повернення справи прокурору оскарженню не підлягає, на неї може бути внесено подання прокурора (ч. 2 ст. 249-1). Водночас новий КПК суттєво змінив такий стан речей та визначив, що ухвала про повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру може бути оскаржена в апеляційному порядку (ч. 4 ст. 314). На нашу думку, таке нововведення є цілком обґрунтованим, оскільки для усунення виявлених порушень прокурору необхідний певний час, потім ще суд не пізніше п'яти днів призначає підготовче судове засідання, все це в комплексі затягує розгляд справи, погіршує становище обвинуваченого, наприклад якщо він перебуває під вартою. Тому така зміна у кримінальному судочинстві створить можливість для кращого захисту прав учасників провадження. Водночас новий КПК не вказав строк, протягом якого прокурор може усунути недоліки та знову направити відповідні матеріали для призначення підготовчого судового засідання. Варто відзначити, що проект КПК від 13 грудня 2007 р. зобов'язував прокурора протягом п'яти днів забезпечити усунення допущених порушень (ч. 2 ст. 327) [9]. Вважаємо, що у новому КПК необхідно передбачити аналогічні положення, доповнивши ст. 314 новою ч. 5 такого змісту:

«Прокурор зобов'язаний усунути недоліки обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, які не відповідають вимогам цього Кодексу, протягом п'яти днів з дня постановлення рішення про повернення справи прокурору».

Новий КПК змінив порядок вручення обвинуваченому копії обвинувального акта. Так, відповідно до ст. 293 прокурор одночасно з переданням такого акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до суду зобов'язаний під розписку надати їх копії та копію реєстру матеріалів досудового розслідування підозрюваному, його захиснику, законному представнику, захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Такий процесуальний порядок отримання копії обвинувального акта відповідає змагальним засадам кримінального судочинства. Оскільки за чинним КПК копія обвинувального висновку вручаються підсудному під розписку не пізніше як за три доби до дня розгляду справи в суді (ст. 254), вважаємо, що така правова норма встановлює занадто короткий термін для належної підготовки сторони захисту до відстоювання своєї правової позиції у підготовчому та судовому провадженнях. Науковці також неодноразово зазначали, що такий спосіб вручення копії обвинувального

висновку обмежує право обвинуваченого на захист, ставить сторони в процесуально нерівноправне становище, не дає змоги в повному обсязі вивчити матеріали справи, перешкоджає реалізації змагальних засад у стадії попереднього розгляду справи суддею [4, с. 148; 10, с. 122]. Ми погоджуємося з такою позицією і зазначаємо, що саме зміна порядку отримання учасниками кримінального провадження копій обвинувального акта, перенесення його вручення на момент закінчення досудового розслідування сприятиме реалізації принципу змагальності та процесуальної рівноправності сторін у підготовчому судовому провадженні. Тому дане нововведення в новому КПК є доцільним та науково обґрунтованим і відповідає принципам кримінального провадження.

На підставі проведеного дослідження можна запропонувати такі висновки:

1. Автори нового КПК кардинально реформували принцип змагальності в кримінальному процесі, а також врахували конституційне положення про рівність учасників на стадії підготовчого судового провадження з метою найбільш повного захисту прав людини та громадянина. Так, новий КПК урівняв права сторін обвинувачення й захисту, скасувавши обов'язкову участь прокурора при попередньому розгляді справи, змінив процесуальний порядок вручення обвинуваченому копії обвинувального акта.

2. Новий КПК скасував інститут повернення справи на додаткове розслідування із підготовчого та судового провадження. Це дозволить чітко розподілити функції обвинувачення, захисту й вирішення справи по суті між судом та сторонами процесу, а також суттєво розширить дію принципу змагальності в кримінальному провадженні.

Список використаної літератури: 1. Маляренко В. Т. Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика : підручник / В. Т. Маляренко. – К. : Ін Юре, 2004. – 544 с. 2. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651a-17>. 3. Кримінально-процесуальний кодекс України : закон України від 28 груд. 1960 р. № 1001-05 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1001-05>. – Станом на 18 січ. 2012 р. 4. Маркуш М. А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Маркуш Марія Андріївна. – Х., 2005. – 210 с. 5. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр>. 6. Ісмаїлова Л. Б. Процесуальні та етико-психологічні питання забезпечення рівності сторін в кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ісмаїлова Лілія Бекташівна. – К., 2007. – 216 с. 7. Юнусов А. А. Институт возвращения уголовного дела прокурору в системе положений и норм уголовного судопроизводства России : учеб. пособие / А. А. Юнусов ; под общ. ред. Н. Н. Ковтуна – Нижнекамск : Изд-во НМИ, 2005. – 178 с. 8. Морозов П. Трансформация института

возвращения судом уголовного дела прокурору / П. Морозов // Законность. – 2005. – № 8. – С. 36–38. **9.** Проект Кримінального процесуального кодексу України : від 13 груд. 2007 р., реєстр. № 1233 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=31115. **10.** Бабаєва В. К. Сутність і значення стадії розгляду кримінальної справи суддею / В. К. Бабаєва // Університетські наукові записки. – 2002. – № 4. – С. 120–123.

Надійшла до редколегії 16.08.2012

Проанализированы основные положения подготовительного судебного производства по уголовным делам в соответствии с новым Уголовным процессуальным кодексом Украины. Рассмотрены актуальные проблемы реализации принципа состязательности в подготовительном производстве и предложены пути их решения.

The main provisions of the preparatory proceedings in criminal cases under the new Criminal Procedural Code of Ukraine are analyzed. Actual problems of the adversarial principle in the pre-court proceedings are observed and their solutions are proposed.

УДК 343.98

Р. Л. Степанюк

НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИК РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ ЗЛОВЖИВАННЯМИ З БЮДЖЕТНИМИ КОШТАМИ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ

Розглянуто сучасний стан і перспективні напрями формування окремих методик розслідування злочинів, пов'язаних зі зловживаннями з бюджетними коштами в агропромисловому комплексі. На основі аналізу наукової літератури та слідчої практики запропоновано авторське бачення ієрархічної структури відповідних міжвидових і підвидових криміналістичних методик.

На сьогодні не є секретом, що в Україні, не дивлячись на значні природно-кліматичні переваги для здійснення сільського господарства, ця галузь економічної діяльності характеризується кризовими явищами, що негативно позначається на всій економіці держави. З метою забезпечення умов для розвитку сільського господарства державна політика в цій сфері спрямована у тому числі на здійснення підтримки фермерських та інших агропромислових господарств, забезпечення належного функціонування аграрного ринку за рахунок бюджетних коштів. У зв'язку з цим затверджені і реалізуються державні і місцеві цільові програми щодо розвитку українського села, сільських територій та сільських територіальних громад тощо.

Загальнодержавні управлінські заходи у сфері реалізації державної політики в аграрній сфері здійснює Міністерство аграрної політики та продовольства України, яке діє на підставі Положення, затвердженого указом Президента України від 23 квітня 2011 р.